

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

МАКАРОВ Володимир Іванович

**ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЗАСАД
СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ**

13.00.01 — теорія та історія педагогіки

Автореферат

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Київ — 1993

AB 27.890

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00815514 (O)

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Хромова О. Л.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, член-кореспондент АПН України, проф. Ничкало Н. Г.

кандидат педагогічних наук, доцент Стахневич В. І.

Провідна організація: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г. Сковороди.

Захист відбудеться «___» _____ 1993 року о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 113.15.01 в Інституті педагогіки АПН України (252025, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 8).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту педагогіки АПН України.

Автореферат розіслано «___» _____ 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради

М. П. ЛЕГКИЙ

ЛНБ ім. В. С...
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Соціально-економічні і політичні процеси, що розвиваються в Україні, обумовили зміни в моральній атмосфері суспільства. В зв'язку з розбудовою державності, утвердженням демократичних норм підвищуються вимоги до духовного розвитку людини, все більш актуальними стають проблеми сім'ї, підготовки молоді до майбутнього подружнього життя. Цьому сприяє і підготовка в Україні до проведення в 1994 році року сім'ї, проголошеного ЮНЕСКО.

Нестабільність економіки, загострення в політичній та ідеологічній сферах суспільного життя в зв'язку з сучасним переходом до ринкових відносин, масове зубожіння мільйонів людей значно погіршили становище сім'ї. Серед молоді поширюються дошлюбні і позашлюбні форми статевого життя, зростає кількість абортів, зруйнованих сімей, дітей, що ростуть "безбачченками".

Безумовно, для зміцнення сім'ї необхідні певні державні заходи, об'єктивні фактори і умови економічного, громадсько-політичного і побутового характеру. Але також значною мірою успішне функціонування сім'ї залежить від суб'єктивного фактору, від рівня моральної зрілості подружжя, від їх розуміння і вміння попереджувати і правильно вирішувати конфлікти, що виникають у сімейному житті. Посилити дію цього фактору можуть навчальні заклади (школи, ПТУ), як найважливіші компоненти всієї системи формування моральних засад особистості.

Необхідність поліпшення цієї роботи зумовлена як реаліями сучасного життя, так і процесами, що відбуваються в молодіжному середовищі, духовними запитами, розвитком творчих і пізнавальних можливостей учнів. Цьому сприяють і зміни, що відбуваються в народній освіті України. Взято курс на оновлення культуротворчої

функції школи, демократизацію і гуманізацію освіти, індивідуалізацію і диференціацію навчально-виховного процесу.

Проголошена в Україні відмова від політизації навчально-виховного процесу, нав'язування школі ідеологічних догм і доктрин окремих партій, організацій, рухів, церкви тощо дозволяє вже в ході навчально-виховного процесу в школі, в професійно-технічних училищах реально формувати в учнів моральні засади сімейного життя.

Проблеми шлюбу, шлюбних відносин, формування в молоді моральних рис майбутнього сім'янина завжди привертала увагу вчених-філософів, юристів, педагогів, психологів. Про величезне значення сім'ї і сімейного виховання, підготовки молоді до подружнього життя як найважливіших умов морального виховання особистості свідчать праці Н.К.Крупської, О.П.Пінкевича, П.П.Блонського, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського та інш.

Аналіз практики, результатів психолого-педагогічних досліджень підтверджує, що формування моральних засад сімейного життя повинно охоплювати всі вікові етапи розвитку особистості (Л.В.Артемова, В.І.Барський, Л.Я.Верб, І.С.Верещагіна, Т.В.Говорун, І.С.Дьоміна, В.Г.Постовий, В.І.Стахневич, Л.Н.Тимощенко, О.Л.Хромова та ін.), однак найбільш сприятливим є юнацький вік, час усвідомленого ставлення до проблем шлюбу і сім'ї. Теоретичні підвалини формування моральних засад сімейного життя, загальні закономірності процесу морального виховання закладені дослідженнями Л.І.Божович, Є.Ф.Ільїної, В.Г.Карпікова, Д.Р.Кунца, Д.В.Луцика, А.С.Низової, Н.Г.Ничкало, О.М.Шарган, І.В.Щибеннікова. Філософи, соціологи, психологи (С.В.Ковальов, І.С.Кон, А.В.Петровський, О.Г.Харчев та ін.) підкреслюють важливість усвідомлення

молоддю моральних засад шлюбно-сімейних стосунків, кохання, як вищої моральної цінності, почуття обов'язку перед іншими членами сім'ї.

Ряд дисертаційних досліджень присвячено окремим аспектам підготовки молодих людей до створення сім'ї і виконання батьківських функцій (Р.О.Іремашвілі, Р.О.Лемехова, М.І.Пашкова); взаємодії сім'ї та школи у підготовці старшокласників до сімейного життя (Є.Я.Сичова); індивідуальному підході до старшокласників у підготовці їх до подружнього життя (Н.Ф.Феоктістова); формуванню моральних основ міжособистісних стосунків старшокласників при підготовці їх до подружнього життя (Н.І.Новікова); підготовці учнів середніх професійно-технічних училищ ЧССР до сімейного життя (Т.Г.Таріна); системі підготовки студентів педагогічних вузів до формування у старшокласників моральних засад сімейного життя (В.О.Бойко).

Аналізуючи теоретичний доробок філософів, соціологів, психологів, результати дисертаційних досліджень вчених-педагогів, можна зробити висновок, що проблему формування моральних засад сімейного життя в учнівській молоді розв'язано неповно. Зокрема, не визначено поняття "моральні засади сімейного життя", не виявлено психолого-педагогічні умови, що сприяють ефективному формуванню моральних якостей особистості сім'янина, не розроблено рекомендації для його здійснення.

Зважаючи на актуальність поставлених перед сучасною школою і професійно-технічними училищами завдань у підготовці учнівської молоді до сімейного життя, недостатню наукову розробку проблеми і запити практики, ми обрали темою дослідження "форму-

вання моральних засад сімейного життя в учнівської молоді".

Об'єкт дослідження - процес підготовки учнів загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних училищ до сімейного життя.

Предмет дослідження - зміст, організаційні форми і методи формування моральних засад сімейного життя в учнівської молоді.

Мета - теоретичне обґрунтування, розробка і експериментальна перевірка психолого-педагогічних умов формування моральних засад сімейного життя в учнівської молоді.

Гіпотеза дослідження: формування моральних засад сімейного життя в учнівської молоді буде більш ефективним, якщо у старшокласників і учнів ПТУ цілеспрямовано створюється емоційно-позитивне ставлення до моральних норм і позитивна загальна установка на інших людей, а також здійснюється актуалізація і розвиток емпатичних здібностей особистості: емоційної ідентифікації, особистісної рефлексії і моральної свідомості.

Згідно з метою і гіпотезою дослідження поставлено такі завдання:

вивчити і проаналізувати стан проблеми формування моральних засад сімейного життя в учнівської молоді в педагогічній теорії і практиці;

розкрити сутність поняття "моральні засади сімейного життя", визначити його показники та рівні сформованості в учнів;

розробити зміст і визначити форми і методи формування моральних засад сімейного життя у старшокласників загальноосвітніх шкіл і учнів ПТУ;

експериментально перевірити, узагальнити і апробувати результати роботи по формуванню моральних основ сімейного життя в учнів у навчально-виховному процесі школи і ПТУ.

Методологічною основою дослідження є положення філософії, соціальної психології і педагогіки про суть особистості, про визначальну роль суспільного буття в розвитку свідомості, про соціальну природу сутності виховання і про роль суспільної практики як головної перетворюючої сили у формуванні і розвитку особистості; про активність самої особистості в опануванні знань, духовної культури, досвіду соціально ціннісної діяльності; про історично закономірний розвиток шлюбно-сімейних стосунків, зумовлених характером виробничих відносин, суспільною системою, духовним прогресом.

Формування моральних засад сімейного життя в учнівській молоді необхідно розглядати як одне із завдань підготовки індивідуума до особистого життя і життя в суспільстві, як можливість набуття практичного соціального досвіду. Існує діалектичний взаємозв'язок між рисами громадянина і сім'янина. Чим вищий моральний зміст особистості, чим вищі її естетичні ідеали, тим гармонійніше поєднуються духовні і матеріальні, особисті та суспільні потреби, тим яскравіше виявляється особистість у сімейних стосунках.

Для розв'язання поставлених завдань використано методи: теоретичного аналізу філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної літератури, спостереження, бесіди, анкетування, тестування, педагогічного експерименту, вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду, навчальної документації шкіл і ПТУ, статистичної обробки отриманих результатів. Здійснено ретроспективний аналіз власного 20-річного досвіду педагогічної роботи, з яких сім років - викладач "Етики і психології сімейного життя" ПТУ-16 м.Дуганська і п'ять років - викладач спецкурсу

"Етика і психологія сімейного життя" кафедри психології Луганського педагогічного інституту ім.Т.Г.Шевченка.

Базою дослідження були СШ № 25, 57, ПТУ-16 м.Луганська, ПТУ-32 м.Стаханова Луганської області, а також ряд середніх шкіл м.Донецька. Експериментальною роботою було охоплено 920 учнів, 214 викладачів, вихователів, майстрів виробничого навчання.

Дослідження проводили поетапно протягом 1984-1992 рр.

На першому етапі (1984-1987 рр.) здійснювався аналіз філософської, педагогічної, психологічної, історичної та ін.літератури з метою розробки теоретичних основ досліджуваної проблеми. На цьому етапі вивчалася діяльність класних керівників і вчителів шкіл, викладачів і майстрів виробничого навчання профтехучилищ по формуванню моральних засад сімейного життя в учнів, було проведено констатуючий експеримент. Виявлялися психолого-педагогічні умови формування моральних засад сімейного життя в навчально-виховному процесі, розроблялася методика і програма формуючого експерименту, уточнювалася робоча гіпотеза дослідження.

На другому етапі (1988-1990 рр.) було проведено формуючий експеримент, який мав на меті перевірити ефективність розробленої методики формування моральних засад сімейного життя в учнівської молоді. Перевірялися педагогічні умови її реалізації. Як результат - уточнено методику формування моральних засад сімейного життя в учнів у процесі викладання курсу "Етика і психологія сімейного життя", "Людина і суспільство", засоби їх діагностики і корекції.

На третьому етапі (1991-1992 рр.) було перевірено дослідно-експериментальним шляхом, узагальнено і оформлено одержані результати.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягають в уточненні та обґрунтуванні змісту поняття "моральні засади сімейного життя"; виявленні психолого-педагогічних умов і розробці критеріїв ефективності формування моральних якостей майбутнього сім'янина у навчально-виховному процесі на основі створення емоційно-позитивного ставлення молоді до розглядуваних моральних норм і позитивної загальної установки на інших людей, розвитку емпатичних здібностей особистості.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що розроблені методичні рекомендації щодо змісту, форм, методів формування моральних засад сімейного життя в учнівській молоді можуть бути використані у викладанні курсів "Етика і психологія сімейного життя", "Людина і суспільство" у школі і ПТУ, в практиці позанавчальної роботи цих навчальних закладів, при складанні спецкурсів; у читанні курсу лекцій в педагогічних вузах, інститутах підвищення кваліфікації вчителів.

На захист внесено такі положення:

особливості формування моральних засад сімейного життя полягають у більш високому ступені розвитку основних компонентів емпатії, у необхідності ґрунтовних знань соціально-психологічних і педагогічних закономірностей та моральних норм, які визначають і регулюють взаємовідносини членів сім'ї;

підвищення ефективності процесу формування моральних засад сімейного життя в учнівській молоді передбачає постійне дотримання комплексу психолого-педагогічних умов, що забезпечують найбільш повний розвиток емпатичних здібностей у старших школярів і учнів ПТУ з урахуванням їх статевої приналежності;

головними умовами підвищення ефективності формування мораль-

них засад сімейного життя в учнівської молоді є систематичне цілеспрямоване вдосконалення змісту, форм і методів діяльності учителів, викладачів, педагогічних колективів шкіл і ПТУ по актуалізації і розвитку всіх компонентів емпатії, з урахуванням рівнів сформованості моральних норм і переконань.

Вірогідність результатів і головних висновків дослідження забезпечується теоретичними положеннями, що знайшли розвиток і обґрунтування в працях філософів, психологів, педагогів; застосуванням комплексного методів і методик дослідження рівня сформованості моральних засад сімейного життя в учнів, адекватних предмету і завданням; результатами дослідно-експериментальної роботи.

Результати дисертаційної роботи апробувалися на науково-практичних конференціях НДІ педагогіки України, республіканських науково-практичних конференціях, на засіданнях методичного кабінету обласного управління професійно-технічної освіти м. Луганська, на педагогічній раді ПТУ-16 м. Луганська і впроваджувалися при викладанні спецкурсу студентам Луганського педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка, курсу лекцій з етики і психології сімейного життя у СШ № 25, 57, ПТУ-16 м. Луганська.

Структуру роботи визначають мета і завдання дослідження; дисертація складається із вступу, двох розділів, висновку, списку використаної літератури і додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, визначаються об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, висувається гіпотеза, розкривається наукова новизна, теоретична і практична значущість, викладено основні положення, винесені на захист, наведено дані про апробацію і впровадження результатів досліджен-

ня в практику.

У першому розділі – "Теорія і практика формування моральних засад сімейного життя в учнівської молоді" – аналізується стан розробки проблеми в теорії і на практиці; розкривається сутність формування якостей сім'янина як об'єктивного явища, роль емпатичних здібностей у становленні особистості, уточнюється зміст поняття "моральні засади сімейного життя".

Досліджуючи проблему формування моральних засад сімейного життя в учнівської молоді в історії вітчизняної педагогіки, було проаналізовано аспект становлення змісту виховання майбутнього сім'янина та розвиток цього процесу.

Аналіз наукових робіт з психології та педагогіки, проведений у першому розділі, дозволяє виділити проблему формування моральних засад сімейного життя в учнівської молоді як необхідної умови ефективності морального і статевого виховання, показати її сутність, форми реалізації в сучасному навчально-виховному процесі.

Проблема формування моральних засад майбутнього сім'янина знайшла певне відображення в творах видатних педагогів Н.К.Крупської, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, які сформулювали принципові положення щодо ролі сім'ї, сімейного виховання, підготовки молоді до подр.жнього життя тощо.

Однак в перші десятиріччя ХХ ст. ці питання розглядалися лише опосередковано при вирішенні завдань статевого характеру. Для багатьох тогочасних досліджень характерна непослідовність у підходах до виховання майбутнього сім'янина, яка пояснювалась політичною та ідеологічною "зашореністю" дослідників. Приоритетними в усіх видах діяльності були класовий підхід, комуністична

мораль, які викривляли рамки об'єктивного наукового процесу, призводили до грубих помилок у статевому вихованні, а робота по формуванню особистості майбутнього сім'янина фактично не проводилася.

У передвоєнні роки ідеї формування моральних засад сімейного життя в учнівській молоді не приділялось належної уваги. Загальним недоліком було "глобальне мислення", суть полягала в тому, що для педагогічної науки в той період не було особистості певної статі, був лише "представник" тієї чи іншої вікової або соціологічної групи – піонер, комсомолец, старшокласник. Такий соціологічний масштаб призвів до подавлення уяви про індивідуальність, її неповторність, духовне багатство.

У повоєнні роки формування особистості майбутнього сім'янина також не розглядалось наукою, навчальними закладами, сім'єю як важлива самостійна мета морального виховання. Із позитивними змінами в громадсько-політичному житті країни у 50-60 роки відроджується інтерес педагогічної науки до питань статевого виховання і виховання майбутнього сім'янина.

У 70-80 рр. в зв'язку з впровадженням курсу "Етика і психологія сімейного життя" формування моральних засад сімейного життя в учнівській молоді досліджували в кількох аспектах: вивчали і узагальнювали попередні дослідження і паростки передового досвіду; визначали основні методологічні позиції, опрацьовували концептуальні положення; створювали систему дослідницьких методик; розгортали широку експериментальну роботу для визначення ефективних шляхів удосконалення змісту, форм і методів виховання майбутнього подружжя.

У вітчизняній педагогіці утвердилася думка, що при визна-

ченні змісту формування моральних засад сімейного життя повинен враховуватися принцип цілісності. Підготовка молоді до сімейного життя повинна в першу чергу спиратися на морально-статеві і морально-психологічні аспекти, враховуючи також уявлення молоді про сім'ю як важливу ланку суспільства, про її функції. На практиці визначалися основні напрями цього процесу: вдосконалення змісту курсу "Етика і психологія сімейного життя", розробка нових організаційних форм і методів його реалізації в школах і ПТУ, підготовка викладачів і студентів педвузів і університетів до роботи з молоддю за цими напрямками. На практиці формування моральних засад сімейного життя в учнівській молоді зведено, по суті, до читання в школах і ПТУ спеціальних курсів (предметів) по підготовці старшокласників до шлюбу і не вирішує всього важливого комплексу завдань, які пов'язані з формуванням особистості майбутнього сім'янина. Недоліки цієї роботи - недосконалість змісту, відсутність чіткої системи методів і прийомів, недостатня підготовка викладачів до цілеспрямованої діяльності в усіх сферах навчально-виховної роботи - урочної та позаурочної. В зв'язку з цим особливого значення набуває дотримання наступності в рамках одного предмету, між різними навчальними дисциплінами і курсом "Етика і психологія сімейного життя". Аналізуючи в цілому досвід шкіл і ПТУ по вихованню майбутнього подружжя підкреслимо, що вести мову про певну сталу систему роботи ще передчасно.

Здійснюючи дослідження, ми виходили з того, що моральні засади сімейного життя - це інтегративне утворення, яке поєднує моральні якості (любов, повага, взаємодопомога і т.інш.), моральну свідомість, моральні стосунки, моральні дії, певні соціально-

психологічні особливості (спілкування, здатність сприймання інших людей, здатність до співробітництва і кооперації взагалі, здатність до контролю за своєю поведінкою, до обрання в залежності від життєвих обставин типу поведінки). Об'єднує вказані моральні якості, стосунки, дії наявність в особистості емпатії. Саме емпатія як феномен міжособистісного контакту безпосередньо регулює взаємостосунки людей і визначає моральні засади сімейного життя. В процесі емпатичної взаємодії формується система цінностей, які в подальшому визначатимуть поведінку особистості стосовно до інших людей.

Аналіз процесу формування моральних засад сімейного життя в учнівської молоді дає змогу виділити в структурі емпатичного процесу такі компоненти як: особистісна рефлексія, моральна свідомість, емоційна ідентифікація, позитивна спрямованість на інших людей і на цій основі конкретно розробити критерії кожного компоненту. На основі вивчення наукової літератури робимо висновок, що моральні засади сімейного життя полягають у наявності в майбутнього подружжя високого ступеню розвитку емпатії, які розглядаємо як органічну єдність, взаємозв'язок процесів емоційної ідентифікації, особистісної рефлексії, адекватної поведінки подружжя, їх позитивної спрямованості один на одного і на інших людей. Ці якості особистості розкриваються в процесі спілкування, взаємодії, співробітництва між людьми в різних ситуаціях, однак особливого значення вони набувають у сімейному житті в силу особливостей сім'ї як малої соціальної групи.

В ході дослідження враховувався такий важливий фактор формування моральних засад сімейного життя в учнівської молоді як статеве виховання. Саме розвиток емпатії, особливо таких компонентів, як особистісна рефлексія і моральна свідомість дозволяють

знайти оптимальне співвідношення в реалізації курсів "Етика і психологія сімейного життя", "Людина і суспільство" найбільш поширених аспектів статевого виховання - медико-гігієнічного і морально-етичного.

Аналіз науково-педагогічної літератури і практики роботи загальноосвітньої школи і професійно-технічних училищ дозволяє зробити висновки щодо наявності певних факторів, які мали негативний вплив на формування моральних засад сімейного життя в учнівської молоді в попередні роки. Основними з них ми вважаємо такі: класовий підхід в 20-40-х роках до вирішення питань морально-статевого виховання підростаючого покоління і на цій основі відмова від розгляду особистості як представника певної статі; нехтування питаннями сім'ї, сімейного життя як специфічної форми співіснування людей, що висуває певні моральні і етичні вимоги до кожного з партнерів цього союзу; звуження проблеми формування моральних рис майбутнього сім'янина до статевого виховання в дитячому і підлітковому віці; відсутність масової цілеспрямованої і систематичної підготовки учнів до сімейного життя як в ході навчально-виховного процесу, так і в позаурочний час.

У другому розділі - "Психолого-педагогічні умови формування моральних засад сімейного життя в учнівської молоді" - розглядається зміст, оптимальні форми і методи формування моральних засад сімейного життя в учнів середньої загальноосвітньої школи і професійно-технічних училищ; досліджуються рівні сформованості в них моральних засад сімейного життя; узагальнюються результати дослідно-експериментальної роботи по формуванню моральних засад сімейного життя в учнів у навчально-виховній ро-

боті, в процесі викладання курсу "Етика і психологія сімейного життя".

Формування моральних засад сімейного життя в учнів у навчально-виховному процесі вимагає від учителя розв'язання різноманітних завдань і, зокрема, врахування соціального аспекту створення сім'ї, її функціонування і можливого розпаду. Зміст функцій сучасної сім'ї і їх ієрархія змінюються. Все більшого значення в життєдіяльності сім'ї набуває духовне спілкування подружжя і емоційна сфера. Існуючі в суспільстві соціальні і культурні норми зумовлюють певні еталони уявлень щодо того, яким повинно бути подружжя, батьки. Тому на заняттях у процесі формування моральних засад сімейного життя в учнів необхідно враховувати норми сучасної сім'ї, що склалися або виникають сьогодні.

Розробляючи програму дослідження і організовуючи експериментальну роботу, ми виходили з припущення, що ефективність формування моральних засад сімейного життя в учнів визначається соціальною і психолого-педагогічною сутністю цього процесу, значення якого зростає в умовах демократичного оновлення суспільства, коли ставляться більш високі вимоги до якостей особистості майбутнього сім'янина і громадянина.

У відповідності до програми дослідження на констатуючому етапі вивчалися рівні сформованості моральних засад сімейного життя в учнів середньої загальноосвітньої школи і профтехучилищ. Крім бесід, спостережень, інтерв'ю і т.інш., нами було використано тестування, анкетування тощо. Так, за допомогою тесту "Незакінчених речень" (за С.Б.Борисенко) виявлялися рівні розвитку емпатії, що характеризуються ступенем сформованості чотирьох її компонентів: розвитком процесів особистісної рефлексії; поведін-

ков суб"єкта, мотивованою рівнем його моральної свідомості; характером спрямованості на інших людей; розвинутістю процесів емоційної ідентифікації. За тестом німецького психолога Т.Фрайбера виявлялося ставлення учнів до життя в своїй батьківській сім'ї.

Використовуючи анкету "Рівень готовності до сімейного життя" визначали емоційне ставлення учнів (позитивне, негативне, нейтральне) до моральних норм, що діють у шлюбі.

Узагальнення результатів констатуючого експерименту засвідчило наявність в учнів певних прогалин у сформованості моральних засад сімейного життя (табл. I).

Таблиця I
Рівні розвитку емпатії в учнів ПТУ і середньої школи на початок формулюючого експерименту

Особистісна рефлексія		Моральна свідомість		Позитивна спрямованість		Емоційна ідентифікація	
ПТУ	СШ	ПТУ	СШ	ПТУ	СШ	ПТУ	СШ
+0,84	+0,17	-4,08	-3,0	+1,16	+0,79	+3,16	+4,31
юн. дів.		юн. дів.		юн. дів.		юн. дів.	
-0,4	+0,8	-3,7	-2,3	+4,1	+1,1	+3,3	+5,2

Градація відповідей здійснювалася за п'ятибальною системою: від -2 до +2. В цьому учнів з розвинутими процесами емоційної ідентифікації виявилось значно більше, ніж тих, що мали високий рівень розвитку даного компоненту - значно нижчий, ніж розвиток інших компонентів емпатії. Рівень розвитку особистісної рефлексії в учнів профтехучилищ у порівнянні з учнями школи виявився більш високим. Інші компоненти емпатії були краще розвинуті у старшокласників.

Статеву приналежність учнів у певній мірі впливає на рівень

сформованості емпатичних здібностей. Так, розвиток особистісної рефлексії, моральної свідомості і емоційної ідентифікації у дівчат виявився дещо вищим. Але позитивна спрямованість на інших людей у дівчат значно нижча, ніж у хлопців, оскільки саме жінки більш чутливі і вимогливі в першу чергу до особистісних характеристик людини.

Співставлення висловлювань за шкалами згоди в тесті Т.Шрайбера показало, що учні ПТУ зріліші у взаємостосунках з батьками, ніж старшокласники того ж віку.

Найбільш однаковим виявилось ставлення учнів профтехучилищ до наявності в майбутній сім'ї дітей. 95% з них хотіли б мати дітей і тільки 1,4% ставляться до цього негативно. На другому місці – позитивне ставлення учнів до шлюбу (74,8%). Негативно шлюб сприймають 5,8%, не визначили свого ставлення 19,9% опитаних. Позитивно сприймають необхідність опанувати знаннями з основ сімейного життя 55,2% учнів, негативно ставляться до цього 11,1%, не сформували своєї позиції 33,7% учнів.

Результати констатуючого експеримента показали, що в учнів наявні певні прогалини в сформованості моральних засад сімейного життя. Аналіз і узагальнення одержаних даних дозволили виділити такі причини недостатньої ефективності формування моральних засад сімейного життя в учнів школи і ПТУ: відсутність системи в роботі вчителів-предметників і класних керівників; слабе врахування особливостей курсу "Етика і психологія сімейного життя", що виявляється в застосуванні одноманітних методів навчання; ігнорування специфіки навчально-виховного процесу в професійно-технічних училищах; відсутність базової педагогічної освіти у деяких викладачів і майстрів виробничого навчання профтехучилищ, що зни-

жує результативність виховної роботи в цих навчальних закладах.

В основу формуючого експерименту було покладено засоби, що дозволяють формувати в учнів високий рівень моральних засад сімейного життя. Основними методами навчання були: метод життєвих ситуацій з моральним змістом, тестування, рольові ігри, психо-тренінг.

В процесі формуючого експерименту ми приділяли підвищену увагу розвитку в учнів моральної свідомості. Разом з тим, ми виходили з того, що формування моральних засад сімейного життя можливе в повній мірі лише за умов актуалізації і розвитку всіх компонентів емпатичного процесу.

Повторне обстеження учнів, яке було проведено після завершення експериментальної програми курсу, показало, що відбулися позитивні зміни в ступенях сформованості у них моральних засад сімейного життя за всіма напрямками (табл.2).

Таблиця 2

Особистісна рефлексія		Моральна свідомість		Характер спрямованості на інших людей		Емоційна ідентифікація	
І зріз	2 зріз	І зріз	2 зріз	І зріз	2 зріз	І зріз	2 зріз
0,84	2,04	-4,08	-2,25	-1,16	0,68	3,16	4,24

Градація відповідей здійснювалася за п'ятибальною системою: від -2 до +2. Середній бал вибірки з розвитку особистісної рефлексії збільшився з "0,84" до "2,04". Рівень моральної свідомості залишився зі знаком "мінус", однак і тут відбулися зрушення на краще - від "-4,08" до "-2,24". Збільшилася позитивна спрямованість на інших людей - від "-1,16" до "0,68". Відбувся деякий розвиток процесів особистісної ідентифікації - від "3,16" до

Покращилось ставлення учнів до життя в батьківській сім'ї. Зменшилася непримиренність в розподілі своїх інтересів і інтересів батьків. Так, кількість учнів, які були не згодні з висловом "Я б залюбки поїхав з дому" збільшилася на 8%. Зросла кількість молодих людей, які не поділяли категоричність вимоги "Якщо в сім'ї не виконують моїх бажань, я зчиню скандал". З таким висновком "не згодні" і "зовсім не згодні" 82%, що на 15,4% більше, ніж на початку формуючого експерименту. Зменшилась кількість респондентів, які виявляли позитивне ставлення до ситуації "В моїй сім'ї ніхто не може мене зрозуміти". З цим твердженням "повністю згодні" і "згодні" на 5,9% менше учнів.

Повторне анкетування учнів, яке мало на меті визначити їх емоційне ставлення до різних шлюбно-сімейних ситуацій, засвідчило, що за час викладання курсу за запропонованою експериментальною програмою, їх погляди змінилися стосовно цілого ряду сімейних проблем. Позитивне ставлення до шлюбу збільшилося з 74,8% у першокурсників до 91% у третьокурсників, а негативне - різко зменшилося з 5,3% до 1,3%. Ставлення щодо наявності дітей майже не змінилося в обох випадках (95,1% і 96,3%), зате в два рази зменшилась кількість учнів, що виявляли негативний підхід до цього факту (1,4% і 0,7%).

Незначних змін зазнали погляди на існування дошлюбних зв'язків, позитивне ставлення до них не зазнало змін (8,5% і 8,6%), негативне - зменшилося з 61,5% до 56,2%, а нейтральне збільшилося з 30% до 35,2%. Ця динаміка здається несподіваною лише на перший погляд. На нашу думку, вона зумовлена певними причинами: частина учнів на цей час набула практичного досвіду сексуального життя, що було оприйнято ними як позитивний факт. Збільшення на

5,2% учнів, які нейтрально ставляться до цієї проблеми, витікає із збільшення кількості учнів ПТУ, що вже вступили в шлюб фактично і юридично.

Лідерство свого майбутнього чоловіка (жінки) визнають позитивним на початку експерименту 52,4% та 54,3% – після його завершення. Не визначили свого ставлення до даної ситуації відповідно 41,0% та 40,2% учнів. Тільки 5,7% до початку занять і 5,5% після закінчення курсу виявили негативне ставлення до такого питання. Глибоке розуміння складності шлюбних взаємовідносин, необхідності опанування знаннями основ сімейного життя позитивно сприйняли на початку роботи 55,2% учнів, на третьому курсі ПТУ їх кількість збільшилася до 65,4%. Негативне ставлення зменшилося з 11,1% до 9,2%. Кількість байдужих також зменшилася (з 33,7% до 25,4%).

Одержані дані вказують на ефективність описаного в дисертаційній роботі механізму формування моральних засад сімейного життя в учнів середніх загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних училищ.

Результати дослідження дають змогу зробити такі висновки:

1. Сутність моральних засад сімейного життя становить наявність у майбутнього подружжя розвинених емпатичних здібностей: емоційної ідентифікації, особистісної рефлексії і моральної свідомості, що виражається через певний характер поведінки за умов загальної позитивної спрямованості на інших людей. Ці здібності виявляються у здатності до співробітництва і кооперації взагалі, у вмінні контролювати свою поведінку, визначати її тип в залежності від життєвих обставин. Вищеназвані якості виявляються в процесі спілкування, взаємодії, співробітництва між людьми в будь-якій ситуації, але набувають пріоритетного значення в сімейному житті внаслідок особливостей сім'ї як малої соціальної групи.

2. Дослідження показало, що формування моральних засад сімейного життя в учнів середньої загальноосвітньої школи і професійно-технічних училищ можливе за умови створення в них емоційно-позитивного ставлення до розглядуваних моральних норм. Створення в навчально-виховному процесі позитивної емоційної атмосфери є не тільки умовою, але й одночасно засобом формування моральних засад сімейного життя, адже моральні норми лише тоді стають внутрішнім орієнтиром поведінки, коли вони емоційно пережиті.

3. Виникненню емоційної атмосфери адекватної цілям педагогічного спілкування, сприяють в першу чергу: особистісні якості вчителя, його педагогічна емпатія; зміст матеріалу, що пропонується для обговорення; форми і методи розгляду моральних засад сімейного життя, які включають метод життєвих ситуацій з моральним змістом, тестування, рольові ігри, психотренінг.

4. Особливості навчально-виховного процесу в професійно-технічних училищах, які полягають в наявності виробничого навчання, виробничої практики, частих контактів учнів з робітниками базового підприємства, певній самостійності від батьків, безумовно впливають на сімейний "світогляд" юнаків і дівчат, сприяють більш швидкому набуттю ними дорослості у порівнянні з учнями середньої школи, з усіма витікаючими з цього позитивними і негативними наслідками. Однак, це не означає необхідності застосування принципових розходжень в методах формування моральних засад сімейного життя в школі і в профтехучилищі. Різниця полягає у врахуванні особливостей конкретного класу або конкретної навчальної групи, що потребує від викладачів під час спілкування з учнями професійно-технічних училищ підвищеної уваги до життєвих, реальних прикладів шлюбно-сімейних взаємовідносин, практичних ситуацій і висновків, а також більш чіткої мотивації педагогічного спілкування.

5. Аналіз і співставлення експериментальних даних свідчить про те, що розроблена і впроваджена в практику навчально-виховного процесу в експериментальних групах методика дозволила значно збільшити кількість учнів з високим і середнім рівнями сформованості моральних засад сімейного життя; молоді люди почали більш серйозно ставитися до майбутнього подружнього життя, поліпились їх взаємостосунки з батьками та іншими членами сім'ї.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування моральних засад сімейного життя в учнівській молоді. На увагу заслуговують питання спеціальної підготовки вчителів і студентів – майбутніх педагогів до роботи з старшокласниками, учнями ПТУ по формуванню в них моральних рис і якостей сім'янина, дослідження можливостей української етнопедагогіки у підготовці учнівської молоді до створення сім'ї і подружнього життя.

Зміст дисертації частково відображений в ряді публікацій:

1. Можливості формування моральних засад сімейного життя в учнів ПТУ в курсі "Етика і психологія сімейного життя"// Тези доповідей Республіканської наукової конференції "Профілактика сексуальної патології і подружніх дисгармоній" – Київ-Ворошиловград, 1988. – С.177–179 (у співавторстві).

2. Статеве виховання учнів в теорії та практиці радянської школи. – Луганськ: ЛНІ, 1992. – 21 с.–Бібліогр.: 42 назви. – Деп. в ОЦНІ "Школа і педагогіка" 13.04.92, № 62-92.

3. Статеве виховання учнів в теорії та практиці радянської школи// Методологічні проблеми педагогічної науки. Історія педагогіки. – Наук.реферат.зб. – Вип.4(82). – М., 1992. – С.11

Сдано в набор 03. 09. 83. Подписано в печать 06. 09. 83.
Формат 60x84/16. Бумага тип. Печать офсетная. Усл. печ. л.
1, 0. Тираж 100. Заказ 6136.
Областная типография, 348040, Луганск, ул. Ватугина, 89а.

Содержание: стр. 03, 04, 05, 06, 07, 08, 09, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

MS. B. 1. 1. 1.

1155119

AB 27.890